

rules, principles and functions of risk management are described. It is worth noting that risk management as any other management activity has its logic aspect and specific procedure. Risk management is an integral part of any conscious activity, which consists of such processes as forming the purpose, decision-making, planning, organizing, as well as controlling all kinds of the applied recourses. The carried out content-analysis allows to admit that modern theory and practice of management has the following approaches to management: situational, process and complex (integrated, systemic). It is complex risk management, which helps an educational institution reach the planned strategic goals and assumes the unity of risk management system and general institution management. Nowadays it is impossible to provide the successful educational institution administration without the efficient risk management. The main stages of risk management are the following: setting a goal of risky activity, diagnosing problems, assigning probable risks, analyzing risks, examining methods of influencing risks, choosing optimal method of influence in terms of efficiency assessment, developing management decision, making a decision, direct impact on risk, controlling and correcting management results. The process of risk management is considered as a systemic usage of rules, principles, functions, methods, ways and tools of solving problems, concerning risks: setting context, analysis (revealing and assessment of risk), impact, monitoring and communication.

Keywords: principles, functions, risk management, educational institution administration, risk.

*Рецензент: доктор наук з державного управління,
професор С. К. Хаджираєва*

Подано до редакції 08.09.2015

УДК: 37.035

Сергій Геннадійович Черняк,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач відділу законодавчих розробок і проблем фінансування культури,
Український центр культурних досліджень,
вул. І. Мазепи, 21, м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена проблемі соціального виховання в історії зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки ХХ століття. Автор на засадах історико-персоналістичного аналізу порушеної проблеми висвітлює провідні чинники розвитку педагогічної думки обраного періоду (потребу промислового виробництва у кваліфікованих робітниках і науково-технічних кадрах; розвиток наукового прогресу; накопичення соціогуманітарними дисциплінами нових педагогічних концепцій); розглядає шляхи реалізації соціального підходу до виховання молоді.

Ключові слова: соціальне виховання, зарубіжна та вітчизняна педагогічна думка, історія, ХХ століття, історико-персоналістичний аналіз.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально значимий виховний процес привертає увагу наукової громадськості. Особистість, інтегрована у суспільство, набуває індивідуальної неповторності завдяки дії системи соціально-педагогічних заходів, спрямованих на розкриття її духовного потенціалу. В буремних реаліях сьогодення набуває актуальності вивчення зарубіжного та вітчизняного педагогічного досвіду впровадження соціального підходу до виховання дітей і молоді.

Вивчення науково-педагогічних джерел свідчить про наявність відповідного фактологічного матеріалу. Різні аспекти порушеної проблеми представлені в публікаціях таких авторів, як Т. В. Бондаренко, Н. В. Борбич, О. В. Бурим, О. В. Джексон, А. В. Иванченко, М. В. Перфільєва, О. С. Середюк, Л. Г. Цибулько та інших.

Мета статті – здійснити історико-персоналістичний аналіз розвитку соціального виховання в історії зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки ХХ століття.

Завдання дослідження: проаналізувати джерельну базу окресленого питання; висвітлити з позиції сучасної історико-педагогічної науки ретроспективу розвитку соціального виховання в зарубіжній і вітчизняній педагогічній думці ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Кінець ХІХ – початок ХХ століття у світовій історії характеризувався значним науково-технологічним переоснащенням виробництва та вдосконаленням діяльності соціальних інститутів. За цих суспільно-економічних умов чітко простежувалася недієздатність традиційної школи, теорії та практики підготовки підростаючого покоління до нових політичних реалій життя.

Провідними чинниками розвитку педагогічної думки у цей період стали [10, 80]:

- невідповідність школи вимогам часу, перш за все, потребам промислового виробництва у кваліфікованих робітниках і науково-технічних кадрах, що стала не тільки освітньою, а й державною проблемою;
- розвиток науково-технічного прогресу, який вимагав надання учням у школі значно більшого обсягу знань, умінь і навичок;
- накопичення педагогікою та психологією достатньої для побудови нових концепцій кількості знань про природу дитинства та пізнавальні процеси.

Вищезазначене зумовило такий напрям спрямування педагогічного потенціалу: центрованість на особистості учня (вихованця), актуалізація творчого потенціалу дитини та узгодження її інтересів із запитами суспільства.

Чимало вчених цієї доби (П. Наторп, К. М. Вентцель, Дж. Дьюї, Р. Штайнер, Я. Корчак, С. Френе та ін.) були прихильниками реалізації соціального підходу до виховання молоді. Так, на початку ХХ століття з ідеєю об'єднання всіх виховних можливостей суспільства виступив німецький професор П. Наторп. Він уважав, що «виховання народу не є ізольованим завданням, воно повинно вступити у зв'язок з усім народним життям» [14].

На думку науковця, виховання здійснюється шляхом спонукання дитини до морального вдосконалення на основі максимального розвитку вольових якостей, узгодження індивідуальної свідомості зі «спільною» (суспільними моральними цінностями). П. Наторп розглядав виховання в душі суспільства як основу подолання суспільних суперечностей і конфліктів [18, с. 129].

Представник теорії «вільного виховання» К. М. Вентцель сформулював мету виховання як «розвиток творчої, незалежної, самобутньої особистості, що відчуває свій нерозривний зв'язок і солідарність з усім людством» [15, 18]. Він доводив, що для дітей необхідно створити такі умови життя і діяльності, за яких вони зможуть активно реалізувати себе, свої здібності.

Дж. Дьюї вперше в американській педагогіці висловив думку про те, що виховання є соціальною функцією суспільства: «Лише суспільство повністю надає позитивних форм розвитку дитини» [19, с. 173-174]. Поняття виховання вчений розглядав як процес становлення людини, розвиток її індивідуальності, формування особистості, виховання громадянина суспільства. Головною метою виховання Дж. Дьюї вважав повноцінний розвиток особистості відповідно до її індивідуальних здібностей, потреб і соціальних можливостей [18, с. 131].

Німецький філософ Р. Штайнер своїм завданням ставив формування особистості як цілісної системи. Ця ідея перетворилась у широкий педагогічний рух і отримала назву вальдорфська педагогіка. Основу

вальдорфської концепції складало антропософське вчення, згідно з яким розвиток людини відбувається за семирічними ритмами. Знання їх сутності дозволяє правильно організувати виховний процес. Головними принципами діяльності вальдорфської школи були [10, с. 91-92]:

- принцип виховання в душі свободи, який полягає в необхідності вести дитину до вільного і плідного самопізнання, самовизначення, до повноцінного розвитку всіх сил особистості;
- принцип цілісності формування особистості: тілесної, душевної і духовної її сторін;
- принцип циклічності навчально-виховної діяльності, який полягає в урахуванні особливостей вікових циклів розвитку, добових біоритмів, у застосуванні методу епох у навчальному процесі, ритмічних вправ тощо;
- принцип авторитету вчителя, вихователя, батьків, духовного ідеалу.

Р. Штайнер розглядав виховання як «мистецтво збуджувати» природні задатки. На думку педагога, «закони творчості» впливають із «законів природи» [15, с. 18].

Система виховання польського педагога Я. Корчака ґрунтується на розвитку дитячої активності та самодіяльності, на мобілізації власних зусиль і праці дітей в інтересах їхнього виховання й перевиховання. «Найважче і непоправне, - говорив педагог, - це коли ваш вихованець перестає боротися із собою, зневірившись у навколишньому світі. Коли він підкориться або, а це ще гірше, прийде до думки, що люди, суспільство не варті його тяжкої боротьби із собою. Коли він прийде до висновку і скаже самому собі: "Я такий, як і всі, а можливо, кращий"». Я. Корчак був переконаний, що система спільного життя дорослих і дітей та колективна діяльність, в основі якої — взаємна повага, прихильність і любов — необхідна дітям, сім'ї, суспільству, всім, хто щиро прагне будувати життя на кращих засадах [19, с. 188-189].

Сутність системи виховання С. Френе полягає в максимально вільному розвитку особистості за допомогою розумно організованого товариства, яке становить шкільну співдружність дітей і дорослих, що об'єднані спільними завданнями, діяльністю, способом життя і гуманними стосунками [10, 90]. У якості основних засобів реалізації зазначеної мети педагог визначав: природу; працю в школі-майстерні; розумову діяльність під час індивідуалізованих занять за планом і графіками; художню творчість; власний досвід дитини, якого вона набуває в процесі трудової діяльності [7, с. 180].

Провідні ідеї, на яких базувалася виховна робота за С. Френе, були такими [10, с. 90-91]:

- школа концентрує свою увагу на дитині і керується у своїй діяльності потребами дитини, підпорядковує їм свою техніку, технологію, зміст освіти і методи виховання;

- дитина сама створює свою особистість за допомогою дорослого;
- школа майбутнього — це школа праці, де праця є головним принципом, двигуном і філософією народної педагогіки і народної школи;
- у школі має панувати функціональна дисципліна, що впливає з потреб організації навчально-виховного процесу;
- школа XX століття повинна готувати людину XX століття, використовуючи з цією метою найсучасніші технічні засоби;
- виховання повинно базуватися на природних засадах, тобто на природі, в сім'ї, через духовний світ людства;
- виховання має ґрунтуватися на переконанні, а не на примушуванні; переконувати слід не словом, а прикладом, діяльністю;
- школа для народу не може існувати без демократичного суспільства.

Школа С. Френе ставила за мету формування громадянина, «який усвідомлював би свої права та обов'язки і зумів виконати функції активного члена демократичного суспільства» [7, с. 183].

Однією з концептуальних засад технології С. Френе є ідея про опори-бар'єри. Учений міркував так: у житті дитини неминуче виникає багато бар'єрів — сім'я, суспільство, вчитель, але одночасно ці ж «бар'єри», які дисциплінують і стримують, за певних педагогічних умов і правильно організованою діяльністю дитячого закладу стають «опорами» в її розвитку [7, с. 181].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що особливість соціального підходу до виховання підростаючого покоління в історії зарубіжної педагогіки XX століття полягала в розкритті творчої індивідуальності дитини, формуванні самодостатньої особистості, мобілізації потенційних можливостей вихованця з метою адаптації до умов навколишнього соціального середовища.

У кінці XIX – на початку XX століття в Україні відбуваються значні соціально-економічні та політичні зрушення. Збільшується кількість заводів, фабрик, прокладаються нові залізниці, споруджуються річкові та морські порти, виникають нові райони і міста, зростає чисельність населення. Бурхливий розвиток капіталізму створив об'єктивні умови для прогресу освіти [16, с. 59]. Зазначене зумовило активізацію виховної парадигми.

Багатьма науковцями (М. Ф. Сумцовим, Т. Г. Лубенцем, І. Я. Франком, Б. Д. Грінченком, Я. Ф. Чепігою та ін.) розглядалися питання національного і трудового виховання, гармонійного розвитку особистості, необхідності враховувати в навчальному процесі індивідуальні особливості учня (вихованця) умов навколишнього соціального середовища тощо. Так, М. Ф. Сумцов розглядав виховання як процес взаємодії вихователя й вихованця, який здійснюється упродовж тривалого часу. Вчений ви-

словлював ідею всебічного гармонійного розвитку особистості як стратегічну мету виховання. Відповідно до зазначеної мети, педагог визначав такі завдання виховання: розкриття усіх природних нахилів дітей, виховання якостей гуманізму і людяності, розвиток розумових і фізичних сил, прищеплення трудових навичок і любові до праці, підготовку до життя в суспільстві [8, с. 298].

Т. Г. Лубенець виступав за впровадження в практику навчання і виховання демократичних принципів вітчизняної педагогіки (єдності навчання і виховання, наочності, виховуючого навчання, ґрунтовності засвоєння знань, практичного застосування). Розвиваючи принцип єдності навчання і виховання, Т. Г. Лубенець обґрунтував роль педагога в моральному розвитку особистості дитини, вказуючи на необхідності врахування в навчально-виховному процесі особливостей впливу на дитину навколишнього середовища [19, с. 166-168].

Педагог піддавав гострій критиці такий процес навчання в школі, який не пов'язаний із життям, не готує дітей до участі в ньому. Він зазначав, що результати такого навчання часто дуже плачевні. Діти витрачають багато часу на навчання, а виходять зі школи не готовими до виробничої праці і без розуміння самого життя [11, с. 50].

І. Я. Франко, аналізуючи стан освіти у вищих навчальних закладах, дійшов висновку, що запорука прогресу суспільства і людства в цілому залежить від виховання, розвитку природних здібностей [22, с. 226]. Він був переконаний, що «у добре влаштованому суспільстві кожен поперемінно повинен займатись то фізичною, то розумовою працею і мати достатньо часу для відпочинку, так щоб, наприклад, (руками) працювати приблизно 6 годин на день, потім декілька годин займатись науковою працею у вибраному напрямі, і щоб врешті відпочити чи то в сім'ї, чи в розумній розмові з друзями, або насолоджуватись творами мистецтва, чи красою природи; лише при таких умовах можна всесторонньо розвиватись і вчитись, і стати справді гідним назви людини» [21, с. 55]. Метою виховання І. Я. Франко вважав формування гармонійно розвиненої особистості, що поєднує в собі готовність і до фізичної, і до розумової праці [5, с. 56].

Значну увагу він приділяв питанням національного виховання молоді. На його думку, національне виховання — це творення і безупинне вдосконалення нації, тобто це виховання для потреб нації. Головне завдання виховання, за І. Я. Франком, полягає у формуванні українця, основними ознаками якого виступають: свідомий патріотизм, висока моральність, хазяйновитість, освіченість, професіоналізм, фізична й естетична досконалість, підприємливість та ініціатива [18, с. 119]. Усією своєю творчістю письменник створив власний ідеал вихованця, який можна назвати ідеалом людини-патріота, борця за утвердження справедливості, честі і незалежності України [6, с. 88].

Система народної освіти і виховання, за Б. Д. Грінченком, має будуватися на принципах обов'язковості й доступності навчання для всіх дітей, без будь-яких винятків, відповідності цінностям національного виховання, освіти, науковості, гуманізму, зв'язку з життям, працею, широкою соціальною практикою. Концептуально модель української національної школи Б. Д. Грінченка складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів: моделі особистості вихованця, моделі організації навчально-виховного процесу, моделі керівництва навчально-виховним процесом і моделі особистості народного вчителя [6, с. 278].

Ідеал особистості педагог убачав у людині, що гармонійно поєднує в собі високі духовні, культурні, розумові та фізичні якості, активно утверджує себе як громадянин, трудівник, патріот, демократ і гуманіст. У зв'язку з цим першочерговим завданням він уважав: забезпечення навчання, виховання, спілкування дітей і дорослих рідною мовою, реалізацію всебічного і гармонійного розвитку особистості відповідно до культурно-історичного досвіду, системи духовних цінностей українського народу, формування в дітей національної самосвідомості, якостей справжнього патріота, активного соціального діяча і трудівника. Виходячи з цього, програма формування особистості, за Б. Д. Грінченком, передбачає послідовність сходження дитини за ступенями: образ національного — національний образ світу — цілісний образ світу [22, с. 261].

Учений уважав, що навчання і виховання у школі насамперед мають бути пронизані людинознавчим і народознавчим змістом. На його думку, входження в життя та культуру починається з життя й культури свого народу, свого близького оточення [6, 278]. Педагог наголошував, що школа має бути національною, народною, загальнодоступною, взаємодіяти з соціальним середовищем. А навчально-виховний процес - стати часткою духовного життя суспільства [13, с. 7].

Таким чином, Б. Д. Грінченко обґрунтував головний принцип своєї педагогічної системи — принцип національного навчання і виховання: «Виховання конче мусить бути національне, система виховання повинна бути така, щоб у ній народність мала відповідальне собі місце. Усі найкращі педагогічно-мислителі одноголосно на це пристають» [3, с. 20].

Ідеї соціальної природи виховання знаходимо й у творчості Я. Ф. Чепіги. Педагог зазначав, що школа повинна виховувати в учнів такі риси характеру, яких вимагають життєві умови: здатність адаптуватися до умов життя і праці, гнучкість розуму, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість у досягненні мети. Згідно з системою Я. Ф. Чепіги, для цього найкращим є набуття школярами різноманітних знань, умінь і навичок на основі власного досвіду, під час праці в полі, садку, майстерні, ігор на повітрі [1, с. 177]. З цією метою він виступав за створення трудової школи, в якій трудові процеси мали слугувати першоджерелом і відповідним пунктом навчання і виховання. Вчений

визначав такі підвалини єдиної трудової школи [4, с. 110]:

- соціально-психологічні — праця як першооснова людського буття має прислужитися у справі освіти, а дитина повинна працюючи вчитися і навчаючись працювати;
- соціально-політичні — тільки через працю можна підготувати дитину до участі в сучасному виробництві;
- соціально-етичні — усіма здобутками суспільної праці може користуватися кожний громадянин відповідно до особистих внесків.

Важливою складовою виховного процесу педагогічної системи Я. Ф. Чепіги є моральне виховання, в основу якого покладено гармонію тих національних і загальнолюдських цінностей, у яких втілювалися вимоги суспільства до людини. До основних чинників морального виховання він відносив біологічні та спадкові передумови, оточення (економічні, соціально-політичні, культурні та інші умови життя) і соціальне виховання, де головне місце посідає родина [1, с. 178].

Отже, аналізуючи вищезазначену інформацію, ми доходимо висновку, що важливими складовими реалізації соціального виховання на початку ХХ століття в Україні були принципи гуманізму, природовідповідності, єдності навчання і виховання, культуровідповідності, зв'язку з життям тощо.

На території України активний розвиток положень соціального виховання відбувався в часи національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. Це був надзвичайно важливий, складний період у суспільно-політичному і духовному розвитку нашої держави. Як свідчать архівні джерела, «... вся діяльність цього періоду зводилась до виховання окремих особистостей та організації їх у групи» [23].

У цей час в Україні поступово склалися три головні влади [6, с. 92]:

- Тимчасовий уряд (на місцях влада перейшла до губернських земських установ і комісаріатів Тимчасового уряду);
- Ради робітничих і селянських депутатів;
- Центральна Рада.

Із проголошенням Української Народної Республіки дії Центральної Ради в духовній сфері спрямовувалися «на досягнення Україною національно-культурної автономії». Наголошувалося на тому, що «національну свідомість треба піднімати не через політизацію населення, а шляхом розвитку науки й культури, впровадження в усі сфери української мови як державної, закладання підвалин національної Академії наук, творення самобутньої української школи на демократичних засадах» [6, с. 92-93].

Представники цього періоду (С. Ф. Русова, В. І. Вернадський, М. С. Грушевський, Г. Г. Ващенко, І. І. Огієнко та ін.) заклали засади вітчизняної виховної системи. Так, С. Ф. Русова у праці «Дошкільне виховання» обґрунтувала вихідні поло-

ження національної системи виховання, сутність яких полягає в наступному: «Міцнішою нацією виявляє себе та, яка краще за інші використала у вихованні свої глибокі національні скарби і дала вільний розвиток національної психології; національне виховання виробляє у дитини не подвійну хитку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості; національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану та любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами й націями» [17, с. 43-44]. Вчена «...ціле своє життя невпинно працювала для створення й виховання української родини, української нації, а тим самим і для створення української державності...» [30].

Як свідчать архівні джерела, мета виховання, за С. Ф. Русовою — «соціальний та горожанський розвиток...» [31]. Педагог була переконана, що залучення дитини до духовних скарбів свого народу повинно стати основою соціального виховання [4, с. 308].

У полі зору В. І. Вернадського були проблеми громадянського виховання молоді, зокрема, студентської. Він уважав, що вияв громадянського почуття товариської солідарності є потребою молоді студентського віку, його засвоєння стає важливою передумовою формування якостей майбутніх громадян. На думку вченого, енергія студентства має скеровуватися на роботу «для культурного піднесення особистості та народу», на активізацію життєвої позиції. В. І. Вернадський зазначав, що розвиток студентської самодіяльності сприяє вихованню активності, ініціативи і самостійності у громадському житті [22, с. 278-279].

Також з ім'ям цього вченого пов'язаний розвиток філософсько-педагогічного напрямку, що дістав назву «космічної педагогіки». В її основі — орієнтація на людство як на єдину спільноту, взаємодія народів шляхом «діалогу культур», певність у тому, що освіта дитини має відбуватися через діалог із Космосом і Всесвітом шляхом розуміння і проникнення в проблеми людства, оволодіння економічними і ноосферними знаннями [6, с. 97].

М. С. Грушевський метою свого життя вважав культурний розвиток українського народу [24], як рушійної сили історичного процесу, національного самовизначення українців [6, с. 94]. Вчений уважав за необхідне створити якнайбільше інтелігенції, але справжньої — не «гопакової» і не «краваткової», тільки солідної і знаної. Зазначене завжди було його програмою [29].

Мета виховання, за М. С. Грушевським, полягає у формуванні всебічно розвиненої людини-громадянина і патріота [18, с. 140]. До основних завдань виховання науковець відносив формування в молодого покоління благочестя і морально-етичних норм. На його думку, саме на морально-соціальних вартостях українського життя має ґрунтуватися велич України [32]. Головним засобом виховання він уважав рідне слово, народну

творчість, народно-педагогічну спадщину. М. С. Грушевський наголошував на необхідності формування у юнацтва патріотичних почуттів, розвитку інтелекту, працелюбства [2, с. 58].

Г. Г. Ващенко зазначав на важливості національного виховання молоді, складовою якого розглядав родинне (сімейне) виховання. Багато уваги приділяв проблемам виховного ідеалу як меті виховання. В основу виховного ідеалу він поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, за «побудову справедливого ладу, виплеканого на любові та красі» [8, с. 328-329].

Виховний ідеал українця Г. Г. Ващенко будував на двох головних принципах: християнській моралі й українській духовності. Звідси — служіння Богові й Україні. Богові — як абсолютній Правді, Красі, Справедливості, і нації — як реальній земній спільності. На думку педагога, виховний ідеал українця криється у пісенній скарбниці України, у звичаях українського народу, його літературі, мистецтві, християнській вірі та в історичному минулому [11, с. 100].

Проблема суспільного виховання порушується також у спадщині І. І. Огієнка. Виховання розглядалося педагогом як процес цілеспрямованого формування у людини якостей свідомості та характеру, стереотипів поведінки й аксіологічної орієнтації, що визначаються історико-культурною специфікою розвитку кожного окремого суспільства, етносу, соціального прошарку. Вчений уважав, що формування у дітей почуття любові до своєї держави, Бога, рідної землі, мови, культури народу сприяє більш ефективному вихованню в молоді соціальної активності, громадянської зрілості, системи активного дієвого ставлення особистості до Батьківщини, суспільства, природи, до праці, до самого себе, а також залучає дитину до національної культури, історії, розвиває почуття власної гідності, поваги до духовної спадщини свого народу [19, с. 250].

Особливо великого значення І. І. Огієнко надавав вихованню патріотизму у підростаючих поколіннях. На думку вченого, у центрі уваги педагогів мають завжди бути приклади «самовідданої жертви за рідний народ та рідний край» [12, с. 165]. На переконання педагога, «для виховання «справжньої» людини, впертої в досягненні мети, непохитної в боротьбі за свою Батьківщину потрібно, щоб її світогляд мав глибокі корені в підсвідомому психіки, щоб він був виражений, пережитий, щоб перейшов через усе море почуттів, через усю душу. Тоді люди, зазначав І. І. Огієнко, будуть здатні підпорядковувати собі всі егоїстичні почуття й устремління та відчувати потребу спрямувати інтерес, увагу, активність — усю силу душі на благо народу, як вищої етичної цінності, що дасть змогу більш ефективному розвитку духовної свідомості, яка, в свою чергу, спонукає дитину до вибору тих цінностей, які б стали «головним

матеріалом» у побудові світогляду підростаючої особистості» [9, с. 200].

Вивчення цього історичного періоду важливе ще й з нормативно-правової точки зору. Саме на цей час припадає юридичне обґрунтування соціального виховання, підтвердження котрому слугує прийняття Проекту декрету дитячих закладів соціального виховання [27], Програми спеціальних курсів із соціального виховання від 4 травня 1921 р. [28], плану дій відділу соціального виховання Наркомосвіти УРСР [25], в якому наголошувалося, що для того, щоб реформа виховання була повною, вона повинна охопити все життя дитини не тільки в школі, але й поза школою [95]. З цієї метою передбачалося створення дитячих будинків.

Таким чином, період національно-визвольних змагань для розвитку соціального виховання мав особливе значення, оскільки саме в ті часи було закладено його національне підґрунтя.

Окремо варто розглянути розвиток педагогічних ідей в радянський період, який пов'язаний з іменами А. С. Макаренка, Г. С. Костюка, В. О. Сухомлинського та ін. Ці культурні діячі посіли особливе місце в українській педагогіці як теоретики і практики соціального виховання. Зокрема, А. С. Макаренко зазначав, що «виховання дітей є найважливішою сферою нашого життя. Виховати дитину правильно, нормально набагато легше, ніж перевиховувати. Правильне виховання з раннього дитинства — це зовсім не така важка справа, як багатьом здається». За його переконаннями, педагогічна наука і практика постійно має орієнтуватися на «завтрашній день», прогнозувати і проектувати якості нової людини, випереджати суспільні запити на «людську творчість». Свої міркування щодо цього він сконцентрував у змістовному наповненні авторської ідеї про «випереджаюче виховання», реалізація якого забезпечується через систему перспективних ліній у вихованні й розвитку окремого індивіда та людського соціуму [19, с. 231-232].

Здобутком Г. С. Костюка стало обґрунтування думки про важливу роль соціального досвіду в роз-

витку індивідуальної психіки, засвоєння якого має досягатися цілеспрямованими педагогічними впливами вихователя на вихованця. Розвиток особистості, на думку вченого, визначається не соціальним середовищем як таким, а змістом і характером діяльності людини в цьому середовищі. Тому педагогічний вплив лише настільки детермінує психічний розвиток індивіда, наскільки зумовлює відповідний рівень його діяльності. До того ж специфіка педагогічних задач і полягає в їх вирішенні шляхом керованої вчителем діяльності учнів, їх активності. Отже, Г. С. Костюк дійшов висновку, що виховання досягне своїх найближчих і віддалених цілей лише в тому разі, коли приведе в дію сили самих учнів і спрямує їх використання [22, с. 415-416].

Погляди видатного українського педагога В. О. Сухомлинського щодо виховання дітей та молоді увійшли до скарбниці вітчизняної педагогічної думки. У праці «Як виховати справжню людину» [20] розкривається зміст і методика виховання у дітей любові до Батьківщини і громадянства, ставлення до людей і обов'язку перед ними, ставлення до батьків, розуміння життя, розвиток високих моральних якостей і норм поведінки. Основою педагогічної системи В. О. Сухомлинського є виховання у кожного вихованця поваги до самого себе [8, с. 388].

Отже, особливість соціального підходу до виховання підростаючого покоління в історії зарубіжної педагогіки ХХ століття полягала в розкритті творчої індивідуальності дитини, формуванні самодостатньої особистості, мобілізації потенційних можливостей з метою адаптації до умов навколишнього соціального середовища; період національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 років мав особливе значення для розвитку соціального виховання, оскільки саме в ті часи було закладено його національне підґрунтя; педагоги радянського періоду увійшли в історію української та світової педагогічної думки як теоретики та практики соціального виховання дітей і молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барило О. А. Ідеї особистісно зорієнтованого виховання у вільній школі Якова Чепіги / О. А. Барило // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К.: ЖДПУ, 2002. – Кн. 2. – С. 175 – 180.
2. Веремчук А. П. Теоретичні основи виховання у працях М. С. Грушевського: дис. ... к. пед. н.: 13.00.01 / А. П. Веремчук. – Рівне, 1998. – 184 с.
3. Грінченко Б. Д. Як жив український народ / Б. Д. Грінченко. – Катеринослав, 1917. – 115 с.
4. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): дис. ... д. пед. н.: 13.00.01 / Н. М. Гупан. – К., 2001. – 493 с.

5. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина ХХ ст.): [Монографія] / Н. М. Дем'яненко. – К.: ІЗМН, 1998. – 328 с.
6. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша чверть ХХ ст.): дис. ... д. пед. н.: 13.00.04 / Н. М. Дем'яненко. – К., 1999. – 469 с.
7. Дичківська І. М. Школа успіху і радості / С. Френе як інноваційна виховна технологія / І. М. Дичківська // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К.: ЖДПУ, 2002. – Кн. 2. – С. 180 – 184.

8. Історія української школи і педагогіки: [Навч. посіб.] / За ред. О. О. Любара. – К.: Знання, 2003. – 450 с.
9. Кучинська І. О. Психолого-педагогічні основи виховання духовної особистості у творчій спадщині Івана Огієнка / І. О. Кучинська // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К.: ЖДПУ, 2002. – Кн. 2. – С. 198-203.
10. Левківський М. В. Історія педагогіки / М. В. Левківський. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 359 с.
11. Луцик Д. Літопис педагогічної думки в Україні / Д. Луцик, Т. Логвиненко. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 158 с.
12. Марушкевич А. А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка: [Монографія] / А. А. Марушкевич. – К.: ВПЦ «Київський університет», 1998. – 339 с.
13. Москаленко А. М. З тривалого забуття повернуто до нас ім'я Бориса Дмитровича Грінченка / А. М. Москаленко // Освіта України. – 1997. – № 33. – С. 6-7.
14. Наторп П. Социальная педагогика / П. Наторп // История социальной педагогики: [Хрестоматія] / Под ред. М. А. Галагузовой. – М.: Владос, 2001. – С. 300 – 312.
15. Пікельна В. С. Одвічні мрії про «дитину вільну». Ще раз до проблеми гуманізації / В. С. Пікельна // Рідна школа. – 2000. – № 9. – С. 16-19.
16. Пилипчук О. Я. Історія науки та освіти в Україні: (Найдавніші часи – перша третина ХХ ст.): [Навч. посіб.] / О. Я. Пилипчук, О. Ф. Коновець, Л. П. Ярьсько. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 80 с.
17. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34 – 184.
18. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: [Навч. посіб.] / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000. – 208 с.
19. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: [Навч. посіб.] / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
20. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Історія української школи і педагогіки: [Хрестоматія] / Упоряд. О. О. Любар; За ред. В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2003. – С. 546 – 548.
21. Франко І. Я. Педагогічні статті і висловлювання / І. Я. Франко / Уповноважений редактор О. Г. Дзевєрін. – К.: Радянська школа, 1960. – 299 с.
22. 20 видатних українських педагогів / За ред. А. М. Бойко. – Полтава: АСМІ, 2002. – 452 с.
23. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 2982, арк. 8.
24. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3321, арк. 4.
25. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 161, арк. 57 – 58.
26. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 162, арк. 95.
27. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 165, арк. 196 – 198.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 580, арк. 12.
29. ЦДАВО України, ф. 3830, оп. 1, спр. 2, арк. 31 зв.
30. ЦДАВО України, ф. 3889, оп. 1, спр. 21, арк. 2.
31. ЦДАВО України, ф. 3889, оп. 2, спр. 24, арк. 10.
32. ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 936, арк. 23.

REFERENCES

1. Barulo, O. A. (2002). *Idei osobustisno zorientovanoho vuhovannia u vilni shkoli Yakova Chepihy [Ideas of person-centered education at free school of Yakov Chipiga]. Teoretuko-metodologichni problemu vuhovannia ditey ta uchnivskoi molodi: Zb. Nayk. Pr. – Theoretical and methodological problems of education of children and youth: Collection of scientific works, 2, 175-180.* Kyiv: ZDPU [in Ukrainian].
2. Veremchuk, A. P. (1998). *Teoretuchni osnovy vykhovannia y pratsiakh M. S. Grushevskoho [Theoretical foundations of education in the works of M. S. Grushevsky]. Candidate's thesis.* Rivne [in Ukrainian].
3. Grinchenko, B. D. (1917). *Yak zhyv ykrainskyi narod [The way Ukrainain people lived].* Katerunoslav [in Ukrainain].
4. Gupan, N. M. (2001). *Rozvytok istorii pedahohiky v Ukraini (istoriohrafichnyi aspekt) [The development of history of Pedagogy in Ukraine (historic and graphical aspect)]. Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].
5. Demianenko, N. M. (1998). *Zahalnopedahohichna pidhotovka vchutelia v Ukraini (XIX – perha tretuna XX st.): monohrafia [General pedagogical training of teachers in Ukraine (XIX – the first third of the twentieth century): Monograph].* Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
6. Demianenko, N. M. (1999). *Zahalnopedagogichna pidgotovka vchutelia v istorii vyshchoi shkoly Ukrainy (XIX – persha chvert XX st.) [General pedagogical training of teachers in the history of high school of Ukraine (XIX – the first quarter of the twentieth century)].* Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Duchkivska, I. M. (2002). *Shkola uspihu i radosti S. Frene yak innovatsiina vykhovna tekhnolohia [School of success and joy by S. Freinet as innovative educational technology]. Teoretyko-metodolohichni problemy vykhovannia ditey ta uchnivskoi molodi: Zb. Nayk. Pr. – Theoretical and methodological problems of teaching and bringing up children and youth: collection of scientific works, 2. 180-184.* Kyiv: ZDPU [in Ukrainian].
8. Liubara, O. O. (2003). *Istoria ukrainskoi shkoly i pedahohiky: navch. posib. [History of Ukrainian schools and pedagogy: textbook].* Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
9. Kuchynska, I. O. (2002). *Psykhologo-pedahohichni osnovy vykhovannia dukhovnoi osobystosti u tvorchii spadshchyni Ivana Ohienka [Psychological and pedagogical*

bases of education in a creative individual spiritual legacy of Ivan Ohienko]. *Teoretyko-metodolohichni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Zb. Nayk. Pr. – Theoretical and methodological problems of education of children and youth: collection of scientific works. 2. 198-203*. Kyiv: ZDPU [in Ukrainian].

10. Levkivskiy, M. V. (2003). *Istoriia pedahohiky [History of pedagogy]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatyru [in Ukrainian].

11. Lytsuk, D. (1999). *Litopys pedahohichnoi dumku v Ukraini [Chronicle of educational thought in Ukraine]*. Drohobuch: Vidrozzennia [in Ukrainian].

12. Marushkevych, A. A. (1998). *Naukovo-pedahohichna spadshchyna Ivana Ohienka: monografiia [Scientific and educational heritage of Ivan Ohienko: monograph]*. Kyiv: VPZ «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].

13. Moskalenko, A. M. (1997). *Z tryvaloho zabuttia povernuto do nas imia Borysa Dmytrovycha Grinchenka [The name of Borys Hrinchenko has been returned to us from long oblivion]*. *Osvita Ukrainu – Education of Ukraine*, 33, 6-7 [in Ukrainian].

14. Natorp, P. (2001). *Sotsialnaya pedagogika [Social pedagogy]*. *Istoriya sotsialnoy pedagogiki: khrestomatiya – History of social pedagogy: reading-book*. Halagyzova, M. A. (Ed). Moscow: Vldos [in Russian].

15. Pikelna, V. S. (2000). *Odvichni mrii pro «dytynu vilnu» [Age-old dreams of a «free child»]*. *Ridna shkola – Native school*, 9, 16-18 [in Ukrainian].

16. Pylypchuk, O. Ya. (1998). *Istoriya nauky ta osvity v Ukraini: (Naidavnishi chasy – persha tretyna XX st.) [History of science and education in Ukraine: (ancient times – the first third of the twentieth century): textbook]*. Kyiv: Miznarodna finansova ahenziya [in Ukrainian].

17. Rusova, S. F. (1996). *Doshkilne vykhovannia [Pre-school education]*. *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]*. (pp 34-184). Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

18. Sbrueva, A. A., Rusina, M. Yu. (2000). *Istoriia pedahohiky u skhemakh, kartakh, diahramakh: navch. posib. [History of pedagogy in schemes, cards, diagrams: textbook]*. Sumy: SumDPU [in Ukrainian].

19. Sysoieva, S. O., Sokolova, I. V. (2003). *Narysy z istorii rozvytku pedahohichnoi dumky: navch. posib. [Essays on history of development of pedagogical thought: textbook]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatyru [in Ukrainian].

20. Sukhomlynskyi, V. O. (2003). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How to raise a real man]*. *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky: khrestomatiya [History of*

Ukrainian school and pedagogy: reading book]. Kremen, V. H. (Ed). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

21. Franko, I. Ya. (1960). *Pedahohichni statti i vyslovliuvannia [Pedagogical articles and statements]*. Dzeverin, O. G. (Ed). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

22. Boiko, A. M. (2002). *20 vydatnykh ukrainskykh pedahohiv [20 prominent Ukrainian teachers]*. Poltava: ASMI [in Ukrainian].

23. *Tentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine]*, f. 274, d. 1, records 2982, page 8 [in Ukrainian].

24. *Tentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine]*, f. 274, d.1, records 3321, page 4 [in Ukrainian].

25. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 166, d. 1, records 161, pp. 57-58 [in Ukrainian].

26. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 166, d.1, records 162, page 95 [in Ukrainian].

27. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 166, d.1, spr.165, pp. 196-198 [in Ukrainian].

28. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 166, d. 2, records 580, page 12 [in Ukrainian].

29. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 3830, d. 1, records 2, page 31 [in Ukrainian].

30. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 3889, d. 1, records 21, v 2 [in Ukrainian].

31. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 3889, d. 2, records 24, page 10 [in Ukrainian].

32. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravliniia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]*, f. 4465, d. 1, records 936, page 23 [in Ukrainian].

Сергей Геннадьевич Черняк,

кандидат педагогических наук, доцент,

заведующий отделом законодательных разработок и проблем финансирования культуры,

Украинский центр культурных исследований,

ул. И. Мазепы, 21, г. Киев, Украина

СОЦИАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ИСТОРИИ ЗАРУБЕЖНОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ XX ВЕКА

Статья посвящена проблеме социального воспитания в истории зарубежной и отечественной педагогической мысли XX века. Автор на основании историко-персоналистического анализа затронутой проблемы акцентирует

внимание на недееспособности традиционной школы начала XX века, теории и практики подготовки подрастающего поколения к новым политическим реалиям жизни. Сосредоточено внимание на основных факторах развития педагогической мысли избранного периода, среди которых следует выделить следующие: потребность промышленного производства в квалифицированных рабочих и научно-технических кадрах; развитие научно-технического прогресса, который обусловил предоставление ученикам большего объема знаний, умений и навыков; накопление педагогической и психологией достаточных для построения новых концепций знаний о природе детства и познавательных процессах. Автор рассматривает пути реализации социального подхода к воспитанию молодежи: объединяющий воспитательный потенциал общества (П. Наторп); свободное воспитание творческой личности (К. М. Вентцель); воспитание гражданина общества как социально обусловленный процесс (Дж. Дьюи); целостность воспитательной системы как основа антропософского учения (Р. Штайнер), идея которого превратилась в широкое педагогическое движение и получила название «вальдорфская педагогика»; самобилизация потенциальных сил и возможностей (Я. Корчак); свободное развитие личности при содействии организованного общества (С. Френе); взаимодополняющее влияние воспитателя и воспитанника (Н. Ф. Сумцов) как стратегическая цель воспитания; внедрение в педагогическую практику демократических принципов организации воспитательного процесса (Т. Г. Лубенец); развитие естественных способностей ребёнка (И. Я. Франко); чередование интеллектуального и физического труда как цель воспитания; концептуально моделирующие основы украинской педагогики (Б. Д. Гринченко) в единстве таких компонентов, как модель личности воспитанника, модель организации учебно-воспитательного процесса, модель управления учебно-воспитательным процессом, модель личности народного учителя; идеал социальной природы воспитания (Я. Ф. Чепига) посредством открытия единой трудовой школы; национализация воспитания (С. Ф. Русова); общественное воспитание студенческой молодежи (В. И. Вернадский) как проявление чувства товарищеской солидарности; культурное развитие украинского народа (М. С. Грушевский); национальное воспитание как основа воспитательного идеала (Т. Г. Ващенко); общественное воспитание (И. И. Огиенко); роль социального опыта в развитии психики (Т. С. Костиук); теория и практика социального воспитания (А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский).

Ключевые слова: социальное воспитание, зарубежная и отечественная педагогическая мысль, история, XX век, историко-персоналистический анализ.

Serhii Cherniak,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor,
head of the Department of Legislative Proposals and Problems of Culture Financing,
Ukrainian Centre for Cultural Studies
21, I. Mazepa Str., Kyiv, Ukraine*

HISTORY OF SOCIAL EDUCATION IN FOREIGN AND DOMESTIC EDUCATIONAL THOUGHT OF 20th CENTURY

The article deals with the problem of social education in the history of foreign and domestic educational thought of the twentieth century. Basing on historical and person-centered review special attention is paid to the incapacity of traditional school of the early twentieth century, as well as theory and practice of preparing youth for new political facts. The author focuses on the following factors of the development of educational thought within the chosen period: the need of industrial production for skilled staff, the development of scientific and technological progress, which would provide pupils with necessary knowledge and skills; acquisition by Pedagogy and Psychology of necessary knowledge aimed at creating new concepts about childhood and cognitive processes. The following ways of implementing social approach to the education of youth are considered in the article: combining educational potential of society (P. Natorp); free education of a creative personality (K. Ventzel); education of a citizen as a socially conditioned process (J. Dewey); the integrity of the educational system as the basis of the anthroposophic teaching (R. Steiner), which has turned into a broader pedagogical movement and has got the name of Waldorf pedagogy; self-mobilization of potential forces and capabilities (J. Korczak); free development of a personality with the assistance of an organized society (C. Freinet); complementary impact of an educator and a pupil on each other as a strategic goal of education (N. Sumtsov); implementing democratic principles of education process organization in teaching practice (T. Lubenets); the development of child's natural abilities (I. Franco); conceptual modelling basics of Ukrainian pedagogy (B. Hrinchenko); the ideal of the social nature of education (Ya. Chepiga) by opening the Unified Labour School; nationalization of education (S. Rusova); public education of students (V. Vernadsky) as a manifestation of a sense of comradely solidarity; cultural development of the Ukrainian nation (M. Hrushevskyi); national education as the basis of educational ideal (H. Vashchenko); public education (I. Ohienko); the role of social experience in the development of psyche (H. Kostiuk); theory and practice of social education (A. Makarenko, V. Sukhomlinsky).

Keywords: social education, foreign and domestic educational thought, history, the twentieth century, historical and person-centered approach.

Рецензент: доктор педагогічних наук Л. А. Онищук

Подано до редакції 04.09.2015